

Vaclav Vyezbyenyets

Origin, field, forms and functions of multiculturalism Yaroslav

The article deals with the formation and functioning of the ethnic diversity in Jaroslav. Revealing the coexistence of Poles Ukrainians and Jews, the author states the dominant role of the first in the socio-cultural space of the city. As one of the coexistence markers of the otherness, V. Vyezbenets treats the objects of Roman and Greek Catholics as well as Jews religious worship. According to his point of view, despite the dramatic changes in the ethnic structure of the population during the Second World War and after the end of it, the multiculturalism is still the element of Yaroslav residents identification and exists in the collective memory of its inhabitants.

Keywords: the multiculturalism, Polish, Ukrainians, Jews.

Надійшла до редакції 02.11.2014 р.

УДК 316.7

© Світлана Сторожук
(Київ)

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті показано, що започаткована німецьким романтизмом та ідеалізмом інтелектуальна звичка розглядати національну культуру крізь призму незмінного субстанційного чи метафізичного ядра не здатна пояснити та врегулювати ті суперечності, які виникають в межах, здавалось би сформованих національних культур. Це обумовлено тим, що дослідники національної культури розглядають цей модерний феномен крізь призму атрибутів домодерної культури. На тлі компаративного аналізу домодерних культурних середовищ та національної культури підкреслюється амбівалентний характер національної культури та запропоновано її авторську дефініцію.

Ключові слова: нація, культура, національна культура, національна держава, Модерн, еліта.

Постановка проблеми. Соціокультурні та політичні процеси, що відбуваються в сучасній Україні, актуалізують всі проблеми, які прямо або опосередковано стосуються становлення української національної культури. Її формування є одним із важливих елементів національної консолідації та відновлення миру в країні. Зважаючи на це, вітчизняні науковці, насамперед, гуманітарної галузі, приділяють значну увагу вивченню української історії, історії української культури, культурології, історії української філософії тощо. Результати цих досліджень, ставши надбанням суспільної свідомості, складають світоглядну основу ідеалізованого образу української нації й визначають основні вектори її подальшого розвитку та консолідують суспільство.

Ступінь наукової розробки проблеми. Перш ніж говорити про зміст, складники, чинники розвитку чи історію української національної культури, варто зосередитися на питанні, що ж таке національна культура. Це питання вже неодноразово ставало предметом науково-теоретичних розвідок таких відомих зарубіжних дослідників як О. Бауер, М. Вебер, Г. Гадамер, Е. Гелнер, В. Дільтей, К. Маркс, Е. Сміт, Е. Хобсбаум, О. Шпенглер та ін. У вітчизняній та російськомовній філософській і культурологічній думці продуктивні наукові праці з цієї проблеми належать М. Бердяєву, О. Бочковському, Ю. Бромлею, В. Голубничому, М. Данилевському, М. Драгоманову, Д. Донцову, Т. Зіньківському, В. Лісовому, В. Липинському, І. Лисяку-Рудницькому, Л. Ребету, І. Огієнку, Є. Маланюку, М. Семчишину, П. Сорокіну, В. Старосольському, І. Франку, Г. Федотову та ін.

За великою кількістю суджень та науково-теоретичних підходів до проблеми визначення та інтерпретації національної культури стає часом важко вловити, про що, власне, йдеться. Для

багатьох дослідників вона – всього лише слово, у якого немає чіткого значення і певного змісту. Під виглядом національної культури захищають часто те, що нею зовсім не є, руйнуючи попутно її справжні святині та цінності. Відроджують стародавні обряди і звичаї, коли ніякої нації не було, і байдуже споглядають на тяжкий стан шкіл, музеїв та бібліотек, без яких немає національної культури. Заохочують шоу-бізнес і масову культуру та прирікають на фінансове голодування все те, що служить збереженню національної культурної спадщини. Культурна архаїка і масова культура – теж культура, але не національна: з їх допомогою можна повернутися до племінного життя або долучитися до космополітизму сучасного масового суспільства, але зберегти своє національне обличчя неможливо.

Мета статті. Формування науково-теоретичного підходу до визначення змістовного навантаження національної культури як поняття та феномену.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні навряд чи хтось буде заперечувати ті труднощі, що виникають при визначенні меж та змісту національної культури. Разом з тим, у висвітленні цього питання є положення, які практично не викликають сумніву. Так, наприклад, один з найвідоміших представників європейського модернізму – Е. Гелнер, представляючи один з найбільш універсальних підходів, доводить, що формування національної культури є результатом опозиції аграрного та індустріального суспільства, внаслідок якої сформований не тільки національний принцип, але й національна держава.

Даний підхід далеко не безперспективний, адже, дійсно, аграрне суспільство породжує політичні утворення або менші, або набагато більші від культурних розмежувань. В цей період, високі культури або великі традиції стають видатними, важливими і в певному, але особливому сенсі панівними, навіть не зважаючи на те, що «вони не змогли нав'язати себе всім чи навіть більшості населення» [2, с. 161]. Як відомо, соціально-культурне життя «в аграрному суспільстві було різноманітним, не було ні спонуки, ні засобів для виникнення ширших культурно однорідних спільнот. До появи націй люди усвідомлювали себе належними до общини, племені, поселення тощо. Не існувало єдиної культури, яка б об'єднувала навіть культурно споріднені племена в культурну спільноту» [4, с. 13].

Населення домодерних державних утворень мало чітку ієрархічну структуру (станову стратифікацію). Різні верстви належали до принципово відмінних культурних середовищ: з одного боку, тут розвивається аристократична та дворянська культура, а з іншого – культура простонароддя. Ці культури ніколи не стикалися, вони існували як два непов'язані чи навіть паралельні світи. Показово, що в той час як дворянська культура була універсальною й існувала над політичними кордонами, культура селян локалізується в межах певної провінції.

У певний історичний період аграрне суспільство вичерпало свій економічний, політичний, культурний та духовний потенціал. Реформація та індустріалізація сформували нову, «штучну» (Е. Гелнер) людину. Вона вже не могла жити й функціонувати в природному середовищі й, виходячи із системи традиційних культурних зв'язків (аграрного суспільства) потребувала нового середовища – всезагальної (національної) культури. Формування останньої забезпечували, з одного боку, стандартизована освіта, а з іншого – національна за змістом держава. Остання, вважається національною (або нацією-державою) тому, що її структурним і функціональним імперативом виступає єдиний комунікаційний простір і однорідний простір управління. Їх формування забезпечує спільність культури. Внаслідок цього, найважливішим елементом внутрішньої політики будь-якого європейського уряду епохи Модерн став процес націотворення – перетворення різнорідного в культурному відношенні населення в однорідну націю.

Аналізуючи правомірність модерністського підходу в контексті тих соціокультурних та політичних трансформацій, що відбуваються у Західній Європі епохи Модерну, варто визнати, що національна держава тут «з'явилася не після появи нації, а водночас зі становленням нації як культурної спільноти: держава була важливим чинником впровадження національної культури» [4, с. 52]. В той час, як могутнім засобом здійснення ідеї модерної нації виступала держава, поширенню національної культури (в тому числі й

мови) сприяли економічні та технічні чинники, зокрема друкарський верстат і капіталізм (Б. Андерсон). Наслідком цього процесу стає демократизація культури й формування етнічних кордонів.

Становлення національної культури відбувалося не самовільно. Вона формується як результат свідомої й організованої діяльності політичної та культурної еліти. Остання, в силу різних, часто навіть цілком прагматичних причин, усвідомлюючи необхідність культурної єдності відшукувала в історичному минулому ті елементи культури, які забезпечуючи культурну гомогенність, сприятимуть консолідації суспільства. Конструювання національної культури відбувалося на ґрунті етнокультурної різноманітності аграрного суспільства. Культурна еліта, виокремлювала певні етнокультурні явища та елементи (релігія, міфи, легенди, діалекти, стереотипи тощо, й перетворювала їх та підносила до рівня загальнозначимих. Виокремлення цих елементів та явищ, на думку українського дослідника В. Лісового, «не було механічним процесом: культурна еліта, переробляючи і синтезуючи їх у нову культурну цілісність, водночас творила ідеалізований образ нації («національний міф»)» [4, с. 13]. При цьому, на думку вченого, вкрай важливо було зберегти зв'язок нової національної культури з її етнокультурним підґрунтям, адже це полегшувало утвердження її як спільної культури тих общин і племен, які вона мала об'єднати [4, с. 13; 6, с. 489].

Використовуючи засоби стандартизованої освіти, культурна еліта формує культурно гомогенну національну державу, а отже й націю. Там, де весь або майже весь круг даної культури охоплений однією політичною організацією і де, всередині її, є місце для однієї панівної культури, там утворюється нація. Остання, за твердженням Е. Гелнера, формується тоді, коли людей «об'єднує одна культура, яка у свою чергу, означає систему ідей, знаків, зв'язків, способів поведінки та спілкування» [2, с. 160].

Отже, модерністи (насамперед, Е. Гелнер) розглядають націю як культурну єдність, яка формується на основі релігії, мови, системи моральних понять, спільності побуту, мистецтва, літератури. Цілком очевидно, що все це є частиною національної культури, а відтак, дійсно, культурну єдність нації є всі підстави назвати національною культурою. В такому випадку, національна культура розглядається як культура суспільна, або, якщо бути більш точними, то культура чітко визначеної політичними кордонами людської спільноти.

Прямо протилежну позицію, знаходимо у відомого представника українського модернізму В. Старосольського. Він переконаний, що культурне коло не вирішує проблеми нації. Адже, в такому випадку необхідно було б визнати можливість належності до різних націй. Ситуацію ще більше ускладнює спілкування та взаємовплив культур, який значно ускладнює тлумачення поняття «національна культура». Поряд з іншим, В. Старосольський акцентує увагу на тому, що культурне зближення не веде за собою зближення взагалі. В цьому контексті вчений пригадує приклад, з одного боку, культурного зближення, яке відбувалося під впливом тривалої боротьби українців, татар і турків, а з іншого – Англії та Ірландії, культурна близькість яких так і не призвела до формування єдиної нації [9, с. 20].

Розвиваючи думки В. Старосольського, О. Бочковський акцентує увагу не тільки на невизначеності поняття «культура» та «національна культура», але й тому, що загальнонаціональної культури немає і бути не може. Народи, пише О. Бочковський, «не творять поки що чогось одноманітного», а їх «громадське пошматовання є великою перешкодою для всенаціонального культурного об'єднання» [1]. Більше того, до формування ідеї рівності, культурно-класові розбіжності були надзвичайно великими. І лише формування сучасної демократії дещо зменшує внутрішнє культурне розшарування.

Загалом визнаючи раціональність висловлених О. Бочковським думок, щодо значного суспільно-культурного розшарування як у домодерний так і модерний період, все ж варто звернути увагу на суттєве уточнення цього положення Е. Смітом. Зокрема, аналізуючи вплив культури на формування нації, британський дослідник наголошує, що культурні ресурси отримують націотворче значення в тому випадку, коли їх використовують лідери чи еліти, які прагнуть відродити націю [7, с. 65]. Носіями ж культури, й, в першу чергу,

національної культури, завжди була еліта – політична чи культурна, яка не лише зберігає, але й відроджує традиційну (елітарну, а згодом народну) певній спільноті культуру в нових соціокультурних умовах. Фактично, в такому випадку підкреслена О. Бочковським культурна неоднорідність не є принциповою. Це повністю підтверджує і сучасний німецький дослідник Д. Лангевіше аналізуючи національне становлення Німеччини. У роботі «Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі» він зазначає, що у процесі формування націй «село залишалося на далеких маргіналах. Більшою мірою селяни були залучені до цього процесу вже наприкінці XIX ст...» [3, с. 80].

В той час як представники українського модернізму акцентують увагу на неможливості формування всезагальної культури, російський соціолог П. Сорокін заперечує саму можливість визначення нації через релігію, мову, мораль та інше, тобто через те, що зазвичай розуміють під національною культурою. Але в такому випадку саме її існування ставиться під сумнів. Звертаючись до поняття національна культура, П. Сорокін пише: «Але хіба ця «туманна пляма» якраз з тих елементів, про які шойно йшлося? Викиньте з «культури» мову, релігію, право, моральність, економіку тощо, і від «культури» залишиться порожнє місце» [8]. Визначаючи націю через культуру, на думку П. Сорокін, ми ризикуємо перетворити націю (або культуру) в міф, якому насправді нічого не відповідає.

Вчений переконаний, що нації, як і національної культури як цілісного соціального явища не існує. Ні, мова, ні релігія, ні культура не можуть стати достатньою ознакою розмежування націй та національних культур. П. Сорокін доводить, що витоки національного принципу лежать не в чому іншому, як уряді правових обмежень, які накладаються на певну групу людей, об'єднаних тим чи іншим (чи кількома) соціальними ознаками. Фактично, на думку російського вченого всі «національні питання» складають одну з глав загального вчення про правову нерівність членів певної держави в чітко визначений історичний період.

Загалом погоджуючись з думкою П. Сорокіна, все ж вважаємо, що поки що збереження концепту «нація» та «національна культура» є важливим чинником соціокультурного та геополітичного розвитку. Зважаючи на це, мусимо визнати, що мова, релігія, мораль, мистецтво тощо є тими елементами, які формують національну культуру. Разом з тим, жоден з цих елементів не є достатнім для розмежування національних культур, адже релігії досить часто мають наднаціональний характер, а однією мовою розмовляє кілька націй. Що стосується мистецтва, то до сьогодні ще не має чіткої відповіді на питання про те, наскільки коректно розглядати творчість У. Шекспіра, Й. Гете, Й. Баха чи Л. Толстого як здобуток певної національної культури.

Більшість дослідників, розкриваючи «субстанційну основу» національної культури, користуються теоретичним спадком німецького ідеалізму (Й. Фіхте, Г. Гегеля, В. Вундта та ін.), внаслідок чого акцентують увагу на тому, що вона [національна культура – С.С.] виражає «душу» народу, його менталітет, спільність історичної долі, особливості його психічного складу і характеру, специфічний погляд на світ тощо. Таке пояснення, зважаючи на столітню історію звичайно має сенс, однак в сучасний соціокультурних умовах хибує зайвою метафізичністю та «національним спіритуалізмом». Поняття «дух народу» чи «народна душа» не тільки не піддаються верифікації, але не дають жодної підстави для розмежування національних культур. В цьому контексті, досить правомірним видається зауваження П. Сорокіна щодо спекулятивності тих теорій, які визначають націю крізь призму метафізичного поняття «колективної душі» та «шляхом підкреслення психологічної природи явища» [8]. Як наслідок, на цій теоретичній основі важко зрозуміти природу національного.

Повністю дистанціюючись від субстанційного тлумачення природи нації та національної культури, російський вчений В. Межуєв вважає, що нація не має чітко визначеної субстанційної основи. Вона, аналогічно як і національна культура, виступає функціональним явищем. Національна культура, пише вчений, «існує тільки у відношенні до інших національних культур. Не будь їх, не було б і її. Кожна національна культура володіє такою кількістю характерних ознак, скільки є інших культур, з якими вона себе

співвідносить. Російська культура по відношенню, наприклад, до німецької володіє одним набором ознак, по відношенню до французької – іншим і т.д.» [5]. Іншими словами, національна культура проявляється не крізь призму певних атомарних чинників, а числом співвідношень з іншими, насамперед, національними культурами.

Фактично, російський вчений визнає, що кожна національна культура володіє такими субстанційними характеристиками як мова, релігія, мораль, мистецтво, цінності тощо. Вони можуть бути як загальнолюдськими так і специфічними, однак їх своєрідний синтез формує національну культуру лише у тому випадку коли вони співвідносяться з іншими культурами. Тобто, одна національна культура відрізняється від іншої лише тоді, коли залишається те, чим вони володіють разом. Отже, на думку В. Межуєва, в якості національних культури усвідомлюють себе лише у множині, але не однині.

Підкреслюючи модерний характер національної культури, В. Межуєв акцентує увагу на тому, що домодерні культури, існуючи у множині, «мислили себе у відношенні не один до одного, а тільки до самих себе» [5]. До таких культур вчений відносить етнічні культури, однак на наш погляд, сюди варто включити усі культурні середовища домодерного суспільства. Кожне з них існувало не тільки ізольовано, але й у стані різкого протиставлення чужому (тільки «своє» вважалося нормою і цінністю), загостреного почуття ворожнечі і неприязні до всього, що виходило за його межі. Яскравим прикладом в даному контексті, є антична опозиція грецької та варварської культури, чи середньовічна – дворянської культури та культури простонароддя.

Специфічною характеристикою домодерних культур виступає чітко визначена субстанційна основа, яка частіше за все має природне походження. Наприклад, представники середньовічного дворянства обґрунтовували вищість свого расового походження. Не рідко незмінним субстанційним ядром культури виступала земля (як місце проживання). Однак, головною особливістю домодерних культур, як стверджує В. Межуєв, виступав «їх безпосередньо груповий, колективний характер, відсутність в них розвиненого індивідуального початку» [5]. Показовим в цьому контексті є те, що в домодерний період культура повністю позбавлена індивідуальності, а відтак не спроможна порівнювати себе з іншими культурами, жити з усвідомленням своєї причетності до них. Не виходить за рамки культурної специфіки й домодерна людина, яка розчиняючись у культурі мислить себе виключно через культурну приналежність, позбавляючи тим самим себе унікальності.

Загалом визнаючи модерністські аргументи щодо соціокультурних та економічних чинників тієї «культурної революції», яка відбулася в епоху Модерну, В. Межуєв, акцентує увагу насамперед на тих культурних ресурсах, які вплинули на становлення національної культури. Провідну роль, на його думку, в цьому відношенні відіграла письмова культура, адже тільки вона здатна «об'єднати людей, що живуть на великих просторах і не пов'язаних між собою узами прямої спорідненості» [5]. Поряд з іншим вчений підкреслює, що першою формою такої спорідненості спочатку були не нації, а цивілізація. «Нації, – пише вчений, – формуються всередині вже сформованої цивілізації» [5]. Дійсно, безроздільно пануючи в середньовічній Європі, католицизм, не тільки сформував першийлатино мовний письмовий простір, але й ідею надполітичної єдності – європейської цивілізації. В свою чергу, нації стали «наслідком прагнення європейських держав до набуття політичної незалежності від Римської Церкви» [5]. І лише згодом, індустріалізація та спричинені нею політичні зміни змусили владу звертатися до своїх народів на їх рідній (народній) мові, що й стало в кінцевому рахунку причиною виникнення національних культур. Останні, незважаючи ні на що, визнавали належність до однієї цивілізації й поділяли спільні цінності.

Як бачимо, національні культури формуються в результаті свідомого виокремлення культурною та політичною елітою певних елементів етнокультурної спадщини, які трансформуються відповідно до стандартів і цінностей цивілізації. В результаті, всі національні культури будучи породженими однією цивілізацією несуть у собі елементи і спільного і відмінного. Ця їх властивість забезпечує можливість культурного діалогу.

На основі сказаного приходимо до **висновку**, що започаткована німецьким романтизмом та німецьким ідеалізмом інтелектуальна звичка розглядати національну культуру крізь призму незмінного субстанційного чи метафізичного ядра не здатна пояснити та врегулювати ті суперечності, що виникають в межах, здавалось би сформованих національних культур. Це обумовлено тим, що дослідники національної культури розглядають цей модерний феномен крізь призму атрибутів домодерної культури, а відтак не здатні зрозуміти її амбівалентний характер. На наш погляд, *національна культура – це своєрідний діалогічний простір, який формується в результаті органічного синтезу, трансформованих відповідно до модерних потреб, елементів етнокультури та загально цивілізаційних норм та принципів, й виявляється в процесі співвідношення з іншими культурами.*

Література

1. Бочковський О. Вступ до націології [Електронний ресурс] / О. Бочковський. – Мюнхен, УТГІ, 1991-1992. – Режим доступу до книги: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/natiologia07.html>
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Е. Гелнер // Націоналізм: [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ.ред. Л. Білик]. – [2-ге вид. перероб. і доп.] – К.: Смолоскип, 2000. – С. 156-169.
3. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Д. Лангевіше: [переклад з нім. О. Логвиненко] – К.: «К.І.С.», 2008. – 240 с.
4. Лісовий В. Культура, ідеологія, політика: збірка есеїв / В. Лісовий. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
5. Межуев В. Национальная культура как явление и понятие [Электронный ресурс] / В. Межуев // ЧЕТЫРЕ ПЕРА: Независимый общественно-политический портал Воронежа. – Режим доступа: <http://4pera.ru/news/analytics>
6. Пламенац Дж. Два типи націоналізму / Дж. Пламенац // Націоналізм: [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ.ред. Л. Білик]. – [2-ге вид. перероб. і доп.] – К.: Смолоскип, 2000. – С. 483-494.
7. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка / Е. Сміт. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.
8. Сорокин П. Национальность, национальный вопрос и социальное равенство [Электронный ресурс] / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok2/12.php
9. Старосольський В. Теорія нації [Електронний ресурс] / В. Старосольський. – Нью-Йорк; Київ, «Вища школа» 1998. – (Наукове товариство ім. Т. Шевченка) – Режим доступу до роботи: <http://litopys.org.ua/starosol/stan.htm>

Svetlana Storozhuk

Ambivalence of National Culture

The article demonstrates that the established by German romanticism and idealism intellectual habit to consider national culture based on the presence of permanent substance or metaphysical kernel in it is not able to explain and resolve the contradictions that arise within the seemingly long-established national cultures. This is due to the fact that the national culture researchers review this modern phenomenon using the attributes of pre-modern culture. On the background of the comparative analysis of pre-modern and modern national culture the ambivalent nature of the national culture is emphasized, and authors' original definition of it is proposed.

Keywords: nation, culture, national culture, national state, Modern, elite.

Надійшла до редакції 3.11.2014 р.